

УДК 1:316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.50.235291>

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4335-8224

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ПЕРЕДУМОВ ІДЕЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Показано, що витoki сучасної концепції прав людини як провідної політико-правової доктрини перебувають у горизонті формування філософського знання. Розглянуто ідеї мислителів античності, середньовіччя та Нового часу щодо свободи, рівності, справедливості та людської гідності, що становлять основні принципи та цінності концепції прав людини. Генезис прав людини відбувається в контексті розвитку природно-правового мислення та пошуку балансу між індивідуальним щастям та суспільним благом. Доводиться, що сучасні уявлення про права людини спираються на філософські концепції, квінтесенцією яких стало проголошення автономії і свободи окремої особистості.

Ключові слова: права людини, генезис ідеї прав людини, природне право, природні права.

Постановка проблеми. Права людини є складним і багатовимірним феноменом. Протягом всієї історії проблематика прав людини латентно чи безпосередньо була присутня в політико-правовому, моральному, філософському дискурсі. Становлення й розвиток прав людини має тривалу історію та

супроводжувалась боротьбою доктрин і традицій, притаманних тій чи іншій країні. У становленні прав і свобод людини величезну роль відіграло доктринальне обґрунтування, тобто вчення про природні природжені права людини, що розроблені великими мислителями Нового часу, такими як Руссо, Гроцій, Локк, Монтеск'є, Кант. Але основні ідеї, що складають ціннісний каркас прав людини, – свобода, рівність, справедливість, людська гідність – перебували в горизонті осмислення мислителів практично з часів виникнення філософії. Права людини мають моральні витoki, ґрунтуються на уявленнях про гідне існування людини в бутті. Водночас у сучасному світі права людини як ідея та як політико-правовий феномен набувають дещо перетвореного характеру, стаючи маніпулятивним засобом впливу в політичних іграх. Отже, звернення до первинних ідей піднесеного ставлення до людини як до найвищої соціальної і правової цінності, на нашу думку, сприятиме поновленню гуманістичного статусу прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема прав людини та розвитку ідеї прав є доволі ґрунтовно опрацьованою як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Серед ґрунтовних досліджень цього напрямку слід виділити роботи С. Максимова, яким права людини розглядаються в контексті філософсько-правової антропології [1], О. Данильяна, який зосереджується на самому понятті «права людини» [2]. Д. Іванченко розглядає історію прав людини під кутом зору комунікаційної парадигми [3]; М. Бурдоносова, М. Мацькевич акцентують на динамічному та незавершеному змісті сучасного каталогу прав людини та необхідності подальшого його розвитку [4; 5]. Дослідженню особливостей формування народницької філософії права та філософсько-правових ідей в Україні присвячено низку праць М. Купчак, А. Саміло, В. Шишко [6]. Генезису прав людини в контексті світової та української політико-правової думки присвячено роботи Г. Литвиненко [7]. Незважаючи на безумовний внесок сучасних науковців у розроблення теоретичних засад прав людини, слід зазначити, що деякі аспекти ідейних витоків класичного та сучасного розуміння прав людини потребують уточнення.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування витоків ідеї прав людини у філософських концепціях минулого.

Виклад основного матеріалу. Протягом усієї історії людина розмірковувала про можливість побудування справедливого суспільства, заснованого на принципах антропоцентризму і загального блага. Осмислення природи людини та реалізації її прав має давні традиції в морально-філософській і суспільно-правовій думці. Як слушно зазначає Д. Іванченко, «розвиток філософсько-правової думки, насамперед європейської, щодо осмислення прав людини був і залишається історично перспективним і саме з ним

пов'язано новітнє юридичне закріплення цього визначного соціального здобутку» [3, с. 38].

Ідеї про людську гідність, природну рівність, свободу, а також про взаємозв'язок особистості, суспільства та держави висловлювались ще мислителями Давньої Греції. Становлення теоретичних концепцій права та прав людини у Давній Греції відбувалось у руслі пошуків природно-правових засад полісу та його законів. Ідея природної рівності та свободи всіх людей була вперше висловлена софістами (V–IV ст. до н. е.). Базовий принцип софістів, який сформулював Протагор: «Людина є мірою усіх речей...», визначає нову ціннісну орієнтацію. Така думка різко не збігалася з традиційними уявленнями про значущість саме божественного, а не людського начала як масштабу та міри. Протагор дає також основоположну демократичну ідею, що існування держави передбачає рівну причетність усіх її членів до людської чесноти, до якої він відносить справедливість, розсудливість та благочестя. Софіст Антіфонт висуває ідею про загальну рівність за природою. При цьому він посилається на те, що в усіх людей однакові природні потреби. А нерівність людей впливає з людських законів, тому що вони довільні та штучні [8, с. 320–321].

Софісти одними з перших наголосили на суверенності та самоцінності людини, хоча й у спекулятивній конотації. Звичайно, гасло «Людина є мірою усіх речей...» не означає заклику до визнання людини найголовнішою соціальною цінністю в сучасному розумінні, як вимога до держави. Скоріше, це гасло підкреслює відносність цінностей та акцентує увагу на конкуренції людей за власні переваги, але самий факт актуалізації антропологічної проблематики може розглядатися як передумова, хоча й віддалена, прав людини.

Права людини тісно пов'язано з найскладнішими питаннями людських відносин, індивідуальної свободи та обов'язку людини належним чином поводитися з іншими людьми, що, зрештою, гармонізує суспільство та підвищує рівень соціальної справедливості. Ще Сократ зазначав, що тільки на шляху необхідності дотримання всіма розумних та справедливих законів можлива свобода. З точки зору ж Платона, справедливість передбачає «належну міру», тобто певну рівність. При цьому він розрізняє «геометричну рівність» (за достоїнством та чеснотою) та «арифметичну рівність» (рівність міри, ваги та числа). Платон зазначає, що для нерівних рівне стало б нерівним, коли б не додержувалась «рівна міра».

Концепція прав людини є відповіддю на пошук інститутів та механізмів, зданих захистити людину від негативних наслідків можливого приходу до влади недоброчесних політиків, позбавлених чеснот, які нехтують суспільним благом, зловживають владою. Намагання знайти такий механізм демонструє Платон у роботі «Держава», підкреслюючи, що кожен має займатися тим, «до

чого він за своїми природними задатками найбільше здатний» [9, с. 205], що й становить основу справедливого суспільства, заснованого на принципі розподілу суспільної діяльності відповідно до освіченості та вихованості. Запо-рукою добродетності правителя, на думку Платона, має стати здатність до пізнання та розуміння ідеї блага, яка притаманна лише філософам [10, с. 238]. Слід зазначити, що Платон не вважав факт належності за народженням людини до певної соціальної групи «вироком». Він визнавав можливість, як тепер кажуть, «соціального ліфту», адже кожен завдяки вихованню та освіті може переміститися в іншу професійну групу. Такі ідеї, звичайно, не можна вважати ліберально-демократичними, але вони цілком заслуговують на увагу.

Ідеї Платона були переосмислені та розвинуті Аристотелем. Зокрема, визначаючи людину як «політичну тварину», тобто істоту, що має подвійну – цивілізовану (соціальну) та природно-тваринну – сутність, сенс життя людини він вбачав у добродетельному та законслухняному існуванні. Бути добродетельним, за Аристотелем, означає слідувати настановам освіченого та вихованого розуму, а не покликати пристрастей. Призначення людини в тому, щоб жити в державі, а для цього їй потрібно постійно узгоджувати свою поведінку з вимогами моралі та розуму, дотримуватися «золотої середини», уникати крайнощів і у вчинках, і в думках [10, с. 272–278].

Аристотель говорить про два види справедливості: зрівнювальну та розподільчу. Розподільча справедливість – це вияв справедливості в розподілі усього того, що може бути розподілено між членами суспільства. Зрівняльна справедливість застосовується в галузі цивільно-правових угод. Принципом розподільчої справедливості, за Аристотелем, виступає розподіл загальних для всіх громадян благ за достоїнством, тобто пропорційно їхньому внеску в загальну справу. За Аристотелем, право в цілому та права індивіда мають виключно політичний характер і можливі тільки в державі. Політична справедливість можлива лише між вільними та рівними людьми, які належать до одного соціального прошарку, адже «ті люди мають права, для яких існує закон, що визначає їхні відносини» [11, с. 15]. При цьому мається на увазі держава, яка являє собою об'єднання вільних людей. У державі з деспотичною організацією, зазначає Аристотель, про право можна говорити лише умовно. Природні права людини реально існують лише у вигляді прав політичного суб'єкта, тобто громадянина полісу. Особливо слід згадати про полеміку Аристотеля з Платоном щодо права особи на приватну власність та індивідуальну родину, тобто, говорячи сучасною мовою, основні природні права [11, с. 328].

Природно-правову ідею давньогрецьких мислителів про свободу та рівність усіх людей було розвинуто в Давньому Римі. Цю ідею виведено за полісні та етнічні рамки й поширено на всіх представників людського роду як

співгромадян єдиної космополітичної держави. Згідно з римськими стоїками (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій), усі люди – громадяни єдиної світової держави, а людина – громадянин Всесвіту [10, с. 406; 12, с. 73].

Марк Аврелій розвивав уявлення про державу з рівними для всіх законами, керовану згідно з рівністю та рівноправ'ям усіх, та царя, який поважає свободу підданих. Цицерон просував ідею всезагальної справедливості, яка змушує людину діяти справедливо щодо інших, а також стверджував, що природне право діє для всього людського суспільства. Міркуючи про цивільне право, Цицерон говорить, що «його мета – підтримувати з-поміж громадян у розподілі благ та стягнень справедливе співвідношення, що покоїться на законах та звичаях» [Цит. за: 10, с. 379]. Юрист – це той, хто визначає такий справедливий розподіл. Справедливість, що полягає в чесності та прямоті відносин між людьми, націлена, відповідно, на гармонію групи. Головна сфера права – це, відповідно, сфера розподільчої справедливості, тобто справедливості, що ставить громадян у правильне відношення між ними або з суспільним благом. Природа людини виступає орієнтиром, але вона не прив'язується до внутрішнього голосу, тобто не мислиться незалежно від будь-якого соціального відношення. Природа людини – лише елемент ієрархічної природи, і не більше. Природи, у якій сама природа людини знаходить своє місце і свою функцію.

Отже, філософи Давнього світу зробили вагомий внесок у розвиток концепції прав людини. Головний акцент вони робили на загальних обов'язках, а не тому, як ми сьогодні розуміємо «права».

Як бачимо, людина у своїй родовій суті залишається порожньою рамкою. Як зазначає Жан-П'єр Вернан, грекам абсолютно чужа ідея окремої людини, володарки загальних та невідчужуваних прав, яка нам здається сама по собі зрозумілою. Проте це не завадило їм винайти демократію і поставити в центр уваги поняття свободи, у чому вони випередили інші народи [13].

Перший зламний момент настає разом із християнством. Християнська релігія, по суті, проголошує унікальну цінність будь-якої людини, вважаючи її самоцінною. Оскільки людина має душу, яка напряму зв'язує її з Богом, людина має бути носієм абсолютної цінності, яка не може змішуватися ні з її особистісними якостями, ні з її приналежністю до того чи іншого колективу.

Водночас християнство дає суто індивідуалістичне визначення свободи як здатності розумної істоти робити відповідний моральний вибір між засобами, що ведуть до певної мети. Так, Фома Аквінський підкреслює свободу волі, у якій закладено ідею про те, що людина здатна звільнитися від своїх природних якостей, що вона може здійснити свій вибір на основі одного тільки розуму і привести таким чином світ у відповідність до її волі [14, с. 26].

Завдяки цим важливим антропологічним нововведенням християнство створює нездоланну межу між витокком людини (Богом) та її тимчасовим існуванням. Воно позбавляє існування людини, яка перебуває у відносинах, онтологічної прив'язки, місцем якої стає виключно її душа. Зв'язки між людьми, звичайно, важливі, однак вони залишаються вторинними – через ту просту причину, що спільне життя цих людей, їхнє спільне буття більше не зміщується з їхнім справжнім буттям. За такої точки зору можна визнати правоту Гегеля, який прирештя християнства ототожнив із суб'єктивізмом.

Переважно саме в традиції Августина Блаженного приналежність до Граду Небесного стверджується на збиток тим зв'язкам, які прив'язують людину до її подібних [15]. Як зазначають дослідники, християнин перестає бути частиною політичного організму, він тепер – усе, нескінченність, самоцінність. Він сам є мета, яка перевершує кінцеві цілі політики, а його особистість трансцендентна по відношенню до держави. Ось зародок сучасних свобод індивіда, які можна буде протиставити державі, зародок наступних, тобто наших «прав людини» (Мішель Віллей). Отже, оголошується метафізичне призначення людини, християнство прагне відвернути людське правосуддя від його інтересу до чуттєвого світу.

Августин виводить на новий рівень християнську ідею, згідно з якою шлях до істинного лежить через внутрішнє. Істина живе у внутрішній людині. Таким чином, внутрішній голос заміняє світ, стаючи місцем істини. Саме через внутрішній голос, місце інтимної свободи, яке також є і вмістилище душі, можна прийти до Бога.

Завдяки такому нарративу західній людині прищеплюється схильність до роздумів, яка пізніше перетвориться на чисту суб'єктивність. Ідея, яка стверджує, що внутрішній голос – це місце істини, по суті, передує сучасній ідеї приватної сфери, відділеної від публічної сфери, відрізаної від випадковостей і такої, що виступає центром індивідуального саморозвитку.

Отже, усе починається з акцентуації внутрішнього голосу. Благі життя зводиться не до суспільно-політичного, а до звичайного життя.

При цьому віра в єдиного Бога дозволяє представити всіх людей без винятку як рівних дітей Божих. У той же момент людство набуває морального значення. Християнство радикалізує тенденцію до універсальності, оголошує моральну єдність людського роду.

Християнська любов підкреслює любов до ближнього, але вона ніколи не зупиняється тільки на ближньому. Любов не має меж. Головне ж у тому, що ближнього «люблять» не стільки самого по собі, скільки як божественне творіння. Інакше кажучи, його люблять тільки за те, що на фундаментальному рівні він не відрізняється від інших людей, тобто за те, що робить його схожим на інших, – за факт створеності Богом.

П'єр Манан вдало показав те, що в людини є дві можливості відчуті свій зв'язок з іншими людьми. За першою можливістю, доброзичливість абсолютно природним чином спрямовується на того, хто страждає. Тоді зв'язок між людьми спирається на співчуття. Друга можливість зовсім інша: «Відношення у такому випадку спрямоване не на видиме та таке, що страждає, тіло, а на дещо невидиме, якщо хочете, на душу, або, точніше говорячи, на достоїнство особистості» [16, с. 89]. Це як раз і є християнська можливість. Християнський універсалізм, оскільки він безмежний, містить у зародку всі подальші стадії розвитку ідеї вродженої рівності. Християнська любов уже передбачає сучасний ідеал універсальної практичної доброзичливості: до всіх людей слід ставитися з рівною повагою, на яке їм дає право їхня рівна гідність.

Поняття суб'єктивного права також пов'язано з середньовіччям. Номіналісти стверджували: немає ніякого буття, крім буття одиничного, а тому у всесвіті існують тільки одиничні сутності. З цього випливає, що таким, що існує, визнається тільки індивід; колектив віднині вважається лише співположенням індивідів, а права стають індивідуальними здатностями, легітимними за своєю природою.

Номіналізм також припускає, що природний закон – відображення не стільки божественного порядку, скільки божественної волі. Природний порядок, який би сам по собі вказував на добро і зло, привів би, на думку номіналістів, до того, що Бог не зміг би суверенно вирішувати, що є благом. Оскільки ж Бог має абсолютну свободу, з цього випливає, що у природі ніщо не є необхідним саме по собі, а тому Оккам заявляє: право – це не справедливе відношення речей, а відображення закону, який захотів встановити Бог. Відповідно, універсум позбавляється смислу та засад, які були йому внутрішньо властиві.

Поступово відбувається перехід від поняття об'єктивного природного права, заснованого на природі речей, до поняття суб'єктивного природного права, заснованого на індивідуальному розумі. Один із тодішніх теологів, ієзуїт Франсиско Суарес, говорячи про політичну єдність людського роду, водночас заявляв, що факт наявності суспільства і політики неможливо пояснити тільки природною схильністю до спілкування – необхідний ще й вольовий акт, згода окремих воль. Право людей, відтак, – це те, що природний розум встановив з-поміж людей. У такому випадку права стають синонімом індивідуальної здатності, даної моральним законом, синонімом моральної здатності до дії.

Такі погляди, подані нами в найзагальніших рисах, дозволяють зрозуміти фундаментальну відмінність між класичним природним правом та сучасним природним правом. Якщо природа, про яку говорило класичне природне право, була природою космосу, який, виступаючи певним принципом, визна-

чав об'єктивну перспективу, так що виведене з нього право й саме було об'єктивним, то сучасне природне право – це право суб'єктивне, яке цілком і повністю виводиться з суб'єкта. Оголошені ним принципи виведено з розумної природи людини. Це принципи, згідно з якими мають жити люди, незалежно від існування того чи іншого конкретного суспільства.

Таким чином, відбувається перехід від космологічного натуралізму до теологічного натуралізму. Згодом, на другому етапі, виправдання прав людини шукають уже не в тому, що всіх людей створено «за образом божим», а в самій їхній природі. Право починає мислитись не на основі божественного закону, а відштовхуючись виключно від людської природи, що характеризується розумом. Така водночас і філософська, і методологічна революція, яка незабаром вилилась у прями політичні наслідки.

Нового звучання ідея прав людини набула у філософії Нового часу. «Природне право, – пише Гоббс, – це свобода будь-якої людини використовувати свою владу на свій розсуд задля збереження власної природи, тобто власного життя, і, отже, це свобода робити все, що згідно із власною думкою і розумом людина вважатиме за найдоцільніший засіб для досягнення своєї мети» [17, с. 155]. Правом, на думку Гоббса, «означається ніщо інше, ніж свобода для кожного користуватись своїми здатностями відповідно до істинного розуму». У природному стані право – це здатність, якою людина може вільно розпоряджатися. І правилом такого права є інтерес. Природу людини Гоббс, як і більшість софістів, не вважав гуманною. За Гоббсом, так само, як і за Локком, людина насправді – це істота, яка підраховує вигоду і від того на договірних засадах вступає у відносини з іншим, аби захиститися від ворожнечі, що панує у природному стані, чи задля гарантії свого права власності. Пізніше французькі просвітителі довершили цю ідею, зазначивши, що народ та влада – не раби та пани, як це стверджувалося віками, а рівноправні партнери, що мають взаємні права та обов'язки.

Відповідно до номіналістичної традиції Гоббс зазначає, що яким би не був об'єкт якогось людського потягу або бажання, – це саме те, що людина називає для себе добром [17]. Інакше кажучи, бажання та воля кожного індивіда визначає для нього добре, кожен індивід – суверенний суддя для власного щастя.

Оскільки ж існування людей передує їхньому співіснуванню, необхідно пояснити перехід від простої множини індивідів до факту соціальності. Традиційна відповідь – це угода або ринок. На відміну від спільноти у біблейському смислі, суспільний договір – це угода, укладена рівними партнерами. Як і ринок, договір впливає з підрахунків інтересів. За Локком, мета будь-якого політичного союзу є економічною, адже великою і головною метою

об'єднання людей у держави та передачі ними себе під владу уряду є збереження їхньої власності [18]. Отже, права, якими люди володіють уже за природою, розуміються на зразок права власності. Зрозуміло, що у XVII–XVIII ст. теорія прав стала головним інструментом, який використала буржуазія, аби отримати політичну роль відповідно до її економічної ваги. Відповідно, політика вже не причина, а наслідок: якщо факт соціальності ми визнаємо як наслідок договору, який уклали приватні особи, то влада вже не організатор, а вторинний продукт суспільства – надбудова, що завжди несе в собі загрозу для членів цього суспільства.

Разом із Гоббсом та його послідовниками життя в суспільстві стало розумітися у горизонті користі, яку кожен знаходить у тому світі, де природа як єдине ціле більше не має жодної внутрішньої цінності, жодного значення або доцільності. Право тепер – це приватна власність, внутрішня якість суб'єкта, моральна здатність, яка дає дозвіл на дію. Розум розуміється, по суті, як проста здатність до розрахунку. Юридична сфера зводиться не до справедливого рішення, а до сукупності санкціонованих норм та форм поведінки. Держава і самий закон тепер не більш, ніж інструменти, які мають гарантувати індивідуальні права і слугувати здійсненню тих цілей, які ставлять перед собою сторони договору.

Можна зазначити основні докорінні зміни в ідейному полі Нового часу, які характеризують генезу прав людини. По-перше, цінність свободи замінила собою цінність порядку. По-друге, у центр уваги перемістився індивід, а право стало його атрибутом. По-третє, право ототожнено зі справедливістю, яка віднині морально забарвлена.

Трансформація права, що дозволила застосувати його до людини, була здійснена на зорі Нового часу лише завдяки насильницькому, водночас підступному та міцному акту. Право стали розуміти як якість, що є наявною за самою природою в кожній людині; тепер воно розуміється вже не як система розподілу часток між членами одного суспільства, як воно від початку визначалось у розподільчій справедливості, а як здатність кожного індивіда абсолютно стверджувати себе перед іншим, здатність, яка має бути здійснена, що повністю перевертає смисл права. Отже, будь-яка філософія прав людини – це філософія суб'єктивності, яка, звичайно, вважається загальною, однак початково визнається як індивідуальна та унікальна.

Якщо права людини й належать галузі права, то саме право, таким чином, уже не має нічого спільного з тим, що розумілось під «правом» тоді, коли воно було засноване. Класичне природне право було замінене сучасним природним правом, у якому міркування ведеться зовсім на інших теоретичних засадах, хоча воно й має опонентів з табору правових позитивістів.

Насправді права людини належать до права, «інфікованого», зараженого мораллю. Однак мораль не має нічого спільного з моральністю древніх, оскільки вона визначає вже не те, ким гарно бути, а те, як вчиняти правильно. Віднині справедливість передує благу, керує ним. Мораль більше не цікавиться тим, що ми маємо любити і чим зобов'язані захоплюватись. Тепер вона цікавиться лише тим, що можна виправдати з точки зору розуму.

Така мораль випливає з біблейського поняття «справедливості». Вона висуває ту концепція «справедливості», яка, за визначенням належачи до царства цілей, не могла б задати часткову мету для конкретної політичної діяльності. Коли говорять про природне право, передусім мають на увазі, що засада позитивного права перебуває в моральності. Права людини складають юридичні покрови моральної вимоги справедливості, вони виражають юридичний спосіб розуміння та опису цієї моралі.

Мрія про єдине людство, підкорене одним і тим же нормам і законам, – тло дискурсу прав людини. Ідеологія прав людини розуміє людство єдиним і по факту, і в ідеалі, тобто і як буття, і як належність. Така істина нібито має виправдати себе і виявиться перед нами, коли здійсниться. Ключова ідея тут у тому, що люди скрізь і повсюди наділені одними й тими ж правами, оскільки на фундаментальному рівні вони однакові.

Висновки. Отже, концепція індивідуальної свободи як цінності, причому не лише духовної, а й соціальної, протягом майже двох з половиною тисячоліть ставала предметом осмислення філософів, правників, релігійних мислителів перед тим, як оформитись у сучасну версію прав людини. Сучасні уявлення про права людини спираються на філософські концепції, квінтесенцією яких стало проголошення автономії і свободи окремої особистості. Права людини розцінюються як найважливіша загальнолюдська цінність, той гуманістичний суспільно-політичний ідеал, до досягнення якого сьогодні прагнуть усі цивілізовані країни. Тому в сучасних історичних умовах права людини виконують роль головного критерію гуманності й демократичності політичного режиму держави. Крім того, саме права людини розглядаються як стандарти, завдяки яким критично оцінюються закони й діяльність виконавчої влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003–2011). 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2012. 432 с.
2. Арбелаез-Кампілло Д. Ф., Рохас-Богамон М. Д., Данильян О. Г. Дискурс з приводу категорій «універсальне громадянство», «права людини» і «глобалізація». *Вісник*

- Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2021. №1 (48). С. 11–33. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224374>.
3. Іванченко Д. В. Забезпечення прав людини (свободи слова) у процесі вдосконалення комунікації органів влади та інформаційного суспільства. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. №1. С. 36–45. DOI: <https://doi.org/10/32886/instzak.2020.01.04>.
 4. Бурдоносова М. А. Права людини в контексті філософії права. *Dictum factum*. 2019. №2. С. 70–77.
 5. Мацькевич М. М. Генеза прав людини: правовий та філософський аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 4. С. 54–66.
 6. Купчак М. Я., Саміло А. В., Шишко В. В. Права і свободи людини у філософії права українських народників: зародження і формування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. №837. С. 282–286.
 7. Литвиненко Г. Л. Генезис прав людини в історії політико-правової думки світу та України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. №1–2. С. 7–13.
 8. Антология мировой философии : в 4 т. Т. 1, ч. 1 / редкол.: В. В. Соколов (ред. т., авт. вступ. ст.) и др. Москва : Мысль, 1969. 810 с.
 9. Платон. Діалоги / пер. з давньогрец. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 397 с.
 10. Таранов П. С. Анатомія мудрости: 120 філософов : в 2 т. Т. 1. Симферополь : Реноме, 1997. 624 с.
 11. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4 / пер. с древнегреч. Н. В. Брагинская и др. ; ред. т., авт. вступ. ст. А. И. Доватур, Ф. Х. Кессиди. Москва, 1983. 829 с.
 12. Єльнікова М. О. Сучасні концепції розуміння прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2014. Вип. 28 (1). С. 72–76.
 13. Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. Москва : Прогресс, 1988. 224 с.
 14. Таранов П. С. Анатомія мудрости: 120 філософов : в 2 т. Т. 2. Симферополь : Реноме, 1997. 624 с.
 15. Аврелий Августин. О граде Божиим. Минск : Харвест, 2000. 1296 с.
 16. Манан П. Общедоступный курс политической философии. Москва : Моск. шк. полит. исслед., 2004. 336 с.
 17. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. Р. Димерця, В. Єрмоленка, Н. Іванової та ін. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.
 18. Локк Дж. Два трактата о правлении : в 3 т. Т. 3. Москва : Мысль, 1988. 668 с.

REFERENCES

1. Maksymov, S. I. (2012). *Filosofia prava: suchasni interpretatsii: Vybirani pratsi: statti, analitychni ohliady, pereklady (2003–2011)* (2nd ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Arbelaez-Kampillo, D. F., Rokhas-Bohamon, M. D., & Danylian, O. H. (2021). Dyskurs z pryvodu katehorii “universalne hromadianstvo”, “prava liudyny” i “hlobalizatsiia”. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 48(1), 11–33 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224374>.
3. Ivanchenko, D. V. (2020). Zabezpechennia prav liudyny (svobody slova) u protsesi vdoskonalennia komunikatsii orhaniv vlady ta informatsiinoho suspilstva. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (1), 36–45 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10/32886/instzak.2020.01.04>.
4. Burdonosova, M. A. (2019). Prava liudyny v konteksti filosofii prava. *Dictum factum*, (2), 70–77 [in Ukrainian].
5. Matskevych, M. M. (2014). Heneza prav liudyny: pravovyi ta filosofskyi aspekty. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The legal series*, (4), 54–66 [in Ukrainian].
6. Kupchak, M. Ya., Samilo, A. V., & Shyshko, V. V. (2016). Prava i svobody liudyny u filosofii prava ukraïnskykh narodnykiv: zarozhzhennia i formuvannia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Serii: Yurydychni nauky – Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”. Series: Legal Sciences*, 837, 282–286 [in Ukrainian].
7. Lytvynenko, H. L. (2004). Henezys prav liudyny v istorii polityko-pravovoi dumky svitu ta Ukrainy. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava – Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law*, (1–2), 7–13 [in Ukrainian].
8. Sokolov, V. V. (Ed.). (1969). *Antologiya mirovoy filosofii* (Vols. 1–4; Vol. 1, Iss. 1). Moskva: Misl [in Russian].
9. Platon. (2000). *Dialohy*. Koval, D. (Tr.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
10. Taranov, P. S. (1997). *Anatomiya mudrosti: 120 filosofov* (Vols. 1–2; Vol. 1). Simferopol: Renome [in Russian].
11. Aristotel. (1983). *Sochineniya* (Vols. 1–4; Vol. 4). Braginskaya, N. V., et al. (Trs.), Dovatur, A. I. (Ed.). Moskva [in Russian].
12. Yelnykova, M. O. (2014). Suchasni kontseptsii rozuminnia prav i svobod liudyny. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Right*, 28(1), 72–76 [in Ukrainian].

13. Vernan, Zh.-P. (1988). *Proishozhdenie drevnegrecheskoy myisli*. Moskva: Progress [in Russian].
14. Taranov, P. S. (1997). *Anatomiya mudrosti: 120 filosofov* (Vols. 1–2; Vol. 2). Simferopol: Renome [in Russian].
15. Avreliy, Avgustin. (2000). *O grade Bozhiem*. Minsk: Harvest [in Russian].
16. Manan, P. (2004). *Obschedostupniy kurs politicheskoy filosofii*. Moskva: Mosk. shk. polit. issled. [in Russian].
17. Hobbs, T. (2000). *Leviafan*. Dymereets, R., Yermolenko, L., Ivanova, L., et al. (Trs.). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
18. Locke, J. (1988). *Dva traktata o pravlenii* (Vols. 1–3; Vol. 3). Moskva: Mysl [in Russian].

Жданенко Светлана Борисовна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Кальницкий Эдуард Анатольевич, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Мелякова Юлия Васильевна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ ПРЕДПОСЫЛОК ИДЕИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Показано, что истоки современной концепции прав человека как ведущей политико-правовой доктрины пребывают в горизонте формирования философского знания. Рассмотрены идеи мыслителей античности, средневековья и Нового времени относительно свободы, равенства, справедливости и человеческого достоинства, составляющих основные принципы и ценности концепции прав человека. Генезис прав человека происходит в контексте развития естественно-правового мышления и поиска баланса между индивидуальным счастьем и общественным благом. Доказывается, что современные представления о правах человека опираются на философские концепции, квинтэссенцией которых стало провозглашение автономии и свободы отдельной личности.

Ключевые слова: права человека, генезис идеи прав человека, естественное право, естественные права.

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard Anatoliiovych, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Meliakova Yuliia Vasylivna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL REFLECTION OF BACKGROUND HUMAN RIGHTS IDEAS

It is shown that the origins of the modern concept of human rights as the leading political and legal doctrine are in the horizon of the formation of philosophical knowledge. The ideas of the thinkers of antiquity, the Middle Ages and the New Age regarding freedom, equality, justice and human dignity, which constitute the basic principles and values of the concept of human rights, are considered. The genesis of human rights occurs in the context of the development of natural-legal thinking and the search for a balance between individual happiness and public good. It is proved that modern ideas about human rights are based on philosophical concepts, the quintessence of which was the proclamation of the autonomy and freedom of the individual.

Keywords: *human rights, genesis of the idea of human rights, natural law, natural rights.*

